

7. Теорія літератури: Підручник / За наук. ред. Олександра Галича. – К: Либідь, 2006. – 487с.
8. Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. Кн. 2. – К.: Аконті, 2003. – 799 с.

The article depicts the peculiarities of poetical language of Yuri Lypa. The work analyses the functions of the following tropes: amplification, climax, rhetorical form of address, epithet-oxymoron, ellipse, synonyms, antonyms.

Key words: poetical language, artistic functions, stylistic tropes: amplification, climax, alliteration, pleonasm, antithesis, rhetorical forms of address, epithet-oxymoron, ellipse, synonymy, antonymy.

УДК 811.161.2:811.161.2-32К1/7.08

Коваленко Б.О.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ РАНИХ ОПОВІДАнь М. КОЦЮБИНСЬКОГО (НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАння «АНДРІЙ СОЛОВІЙКО АБО вченіє світ, а невченіє тьма»)

Різні мовно-структурні рівні українських говірок: фонетичні, лексичні, словотвірні, синтаксичні – були і є об'єктом дослідження багатьох українських мовознавців. У статті, на матеріалі автографа, охарактеризовано мовні особливості та подільські діалектні риси, що виявляються в оповіданні «Андрій Соловійко або вченіє світ, а невченіє тьма» М. Коцюбинського. Встановлено, що і у мові автора, і у мові персонажів трапляється чимало слів, характерних для подільського говору.

Ключові слова: М. Коцюбинський, діалектизм, мовні риси, діалектні риси, подільський говір.

Творчість М. Коцюбинського – це вершина української прози кінця ХІХ – початку ХХ ст., один із наріжних каменів її подальшого розвитку. У цей період у багатьох прозаїків перші твори належали до «літератури для народу» і мали бути зразками просвітительського реалізму з дидактичною настановою. До таких належить і твір «Андрій Соловійко або вченіє світ, а невченіє тьма», у ньому показано образ народницького вчителя, який мріє про загальну освіченість селян.

Відповідне оформлення рукопису свідчить, що М. Коцюбинський збирався подати його до друку. На титульній сторінці зазначено: «Для народа». Нижче назва: «Андрій Соловійко або вченіє світ, а невченіє тьма». Під назвою напис: «Зложив Михайло Коцюбинській 1884 року». В кінці рукопису зазначено: «Кинець, г. Винниця. Року Божого 1884». Ще одним свідченням того, що автор планував свій твір друкувати є правопис, яким написане оповідання – ярижка. Передові українські письменники користувалися цим правописом лише в творах, призначених для друкування у царській Росії. Але твір так і не був надрукований за життя М. Коцюбинського. Письменник не здійснив свій намір, бо прислухався до думки співробітника «Киевской старины» етнографа Цеслова Неймана, – людини освіченої і з великими симпатіями до української літератури, – який не тільки дав негативну оцінку творові, а й порадив початківцю кинути «невідповідне» заняття і «не калічити святу нашу мову». Після такого вироку М. Коцюбинський довго не наважується показувати комусь свої твори. І лише у 1890 році у Львові був надрукований його вірш «Наша хатка», а потім ще декілька творів дістали схвальну оцінку. Панас Мирний особливо виділяв «Харитю»: «Прочитав я її та й нестямився!.. У такій невеличкій приповіді та такого багато сказано! Та як сказано! Чистою, як кринична вода, народною мовою; яскравим, як сонячний промінь, малюнком...».

«Андрій Соловійко...» вперше надруковано в журналі «Україна» лише у 1924 році. В основу сюжету оповідання, як стверджує С. Козуб у праці «Ранній Коцюбинський», спираючись на усні спогади брата письменника – Хоми Михайловича, покладено справжню подію: «Волоський станіславчицький старшина Сеульський, у якого писарював батько Михайла Михайловича, вирядив з села кривого хлопця за те, що той крав. Минуло декілька років, і ось пішла чутка, що той самий хлопець, здобувши освіту, став за вчителя у Жмеринці. Щодо інших осіб твору, то з такими прізвищами були знайомі Михайла Михайловича за того часу – Жук та Лотоцький. Коли порівнюємо цю дійсну подію з сюжетом, як його подано в творі, ми побачимо, що то Коцюбинський примушує Соловійка повернути по одержанні права учителювати до рідного села Босівки, а коли так, тоді само рекомендація Соловійка селянам, каяття в своїх гріхах, проповідь просвіти з такою ґрунтовною аргументацією набуває особливого значення і початок літературних проб Михайло Михайлович у тісний зв'язок і залежність від народницького руху в літературі» [1, с. 105].

Аналізуючи це оповідання, дослідники не без підстав пов'язують його із Т. Шевченком – кожний з чотирьох розділів цього оповідання має епіграф з Шевченка, і це не штучна прикраса, а можна сказати, кістяк ідеологічний і формальний усього оповідання. Воно ніби ілюстрація до чотирьох характерних цитат із Шевченка, зв'язаних фавульною та ідейною послідовністю. Йдеться не про літературні впливи, а про впливи на розвиток письменницької свідомості і, можливо, про тематичну спорідненість. Коли ж говорити про перші літературні впливи, властиві Коцюбинському в цьому періоді, – зауважує С. Федоренко, – то це були передусім впливи старших письменників-клясиків, зокрема, Івана Нечуя-Левицького та Панаса Мирного [3]. До такої ж думки схиляється й В. Масальський: «За манерою письма, мовним стилем вони дуже близькі до зразків реалістичної прози І.С. Нечуя-Левицького, ще більше – П. Мирного [2, с. 8]. Сам Коцюбинський про це пише в листі з 22-го липня 1896 року Панасові Мирному: «Ваші твори мали великий вплив на мене. Окрім величезного літературного хисту, який зразу зачарував мене, я бачив в них широкий та вільний розмах думок – власне те, чого не стає мало не всім нашим белетристам... Я читав і перечитував ваші романи, упивався ними...».

Мета нашої статті – з'ясувати мовні особливості оповідання М. Коцюбинського «Андрій Соловійко або вченіє світ, а невченіє тьма».

Матеріалом обрано автограф (р-1), який зберігається у відділі рукописів Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника Михайла Коцюбинського. Ми обрали за матеріал дослідження автограф тому, що текст оповідання різних років видання подається за сучасним правописом, і виявити особливості мовної манери автора не завжди вдасться.

Прочитання рукописного варіанта оповідання дозволило нам виявити такі особливості мовної манери автора:

I. На фонетичному рівні:

1. Ненормативне вживання наголошених і ненаголошених голосних, наприклад: *сельце**, *кинулаь*, *выкинула*, *заміжнього*, *покрыковав*, *блескучымы*, *Харитон*, *детяче*, *перижка*, *вечера*, *слабисти*, *горячого*, *згоняв*, *седив*, *папер* (папір), *сел* (сіл), наприклад: «Маленьке *сельце* Босивка» (с. 1); «А як *выкинула* ото ото щеня, просты Господы, сама тож померла» (с. 5); «... *навыснулы* над *блескучымы* похмурымы очамы...» (с. 10); «Бувало Ульяна, як зостанеться тиста з хліба, спече *перижкив* своим дитям, а за Андрійка нибы забуде» (с. 20).

2. Вживання [и] на початку слова: *ынчий*, наприклад: «За розум, добре серце, чесність, щыру пораду и помич, вси люде з Босивки и ынчых сил казали, що не знали и не знають лучшего чоловіка як Андрій Соловійко» (с. 62).

3. Збереження м'якості шиплячих та африкат. В оповіданні, хоч і не послідовно, афrikата [ч] зберігає свою давню м'якість: *хочь*, *ледачь*, *няньчь*, наприклад: «А мени: и нагодуй, и вмый, и сорочку пошый, и талапайся з ним, и няньчь ёго» (с. 8).

4. Вживання [хв] замість [кв]: *хвасоля*, наприклад: «Раз Уляпа пійшла кудысь до сусиды – чы шо – диты давай бавытыся з Андрійком: геть ёму *хвасоли* у нис понастромлялы» (с. 18).

5. Після приголосних перед закінченням в орудному відмінку в іменниках III відміни послідовно вживається м'який знак або [і]: *заздристію*, *хыжыстыю*, *постилью*, *радыстыю*, *злыстыю*, наприклад: «Не иден проізжій гладкій пан, котрому проиылы и его роскишни будинки и ёго тлусте жыття, з *заздристію* дівітся на таке сельце, любується им...» (с. 18); «Дытыни хтилось бы побавытыся з котом, шо он пид *постилью* муркае, та так гарно простягае лапку до клубочка з ныткою...» (с. 18).

6. Досить помітним явищем є випадіння звука або групи звуків у середині слова у формах дієслова *хотіти*, у присудковому слові *треба*, у частці *нехай* (синкопа): «*Хтив* бы розирваты увесь мыр, себе самого...» (с. 23); «*Тра* шукаты якои небудь работы...» (с. 35).

7. Уподібнення приголосних: *роскишни*, *роплакався*, *рострипанным*, *звитки*, наприклад: «А не знае, шо ти зелени *роскишни* садки, ти низеньки биленьки стины закрывають собою багато гирких слиз...» (с. 2).

8. Характерною ознакою подільського говору є тверділий кінцевий [т'] у дієсловах 3-ої особи однини і множини теперішнього часу і 2-ої особи множини наказового способу: *закрывають*, *почнут*, *нароблят*, *ненавидят*, *будут*, *любят*, *поважают*, *не знают*, *можут*, *засмиют*, *заглядают*, *радіют*, *мают*, *будут*, *бигают*, *пріймут*, *капают*, *бачыт*, *почнут*, *покиначат*, *скажут*, *чекают*, наприклад: «... то буде жыття сыроты, котрого *ненавидят*» (с. 17); «Хочяж тебе не спіймалы, але *можут* спійняты» (с. 17);

9. Форми числівників називного-знахідного відмінків однини чоловічого роду з кореневим *с*, а не *п* органічно витворились із старовинних форм з кореневим *ь* (*одеп*, *едеп*, *ідеп* < *одыть*, *едыть*). Форми цього числівника з початковим *є* і його рефлексом *ї* (*сдь* → *ід*-) поширені в багатьох південно-західних говорах. Зберігає шо ж форму й М. Коцюбинський у своєму оповіданні: «... вони вже дуже мицно почнут дерты *иден* другого за чубы...» (с. 9-10).

10. Вставні приголосні [л], [н] після губних, наприклад: *соломляный*, *мягко*, *здоровля*: «Скільки воно уйняло в вас *здоровля*, счастья, сколько заgrabало в тяжкій праці добутих, кровавих грошей?» (с. 58); «Тыхо и *мягко* казав Жук» (с. 58); «В ту ж хвылыну, як вин оце подумав, у его ниг опынылся *соломляный* брыль, зирванный витром у якогось чоловіка...» (с. 36);

11. Наявність протетичного [г] є виразною фонетичною рисою подільського говору, особливо у порівнянні з літературною мовою. В оповіданні М. Коцюбинського натрапляємо на слово *воспитувати*, але з протетичним [г] замість [в]: *госпитуваты*, наприклад: «И з роду не буду няньчыты та *госпитуваты* чужих дитей» (с. 6).

12. Типовою для подільського говору є твердість приголосного [р]: *шкрабаты*, *канцелярыя*, наприклад: «В тій чоловік *шкрабається* в голову, наче хоче *вышкрабаты* з ній ту подать, шо так мицно засила ёму в голову» (с. 3). Хоча у творі трапляється й м'яке [р'] на місці нормативного [р]: *теперь*, *бахуря*, *Сибирь*, *тюрьма*: «Перше я тилько вмив ненавидиты людей – *теперь* навчылся их любыты, навчылся выбачаты их выну темнотою их» (с. 55).

13. В оповіданні, хоча й не послідовно, приголосні, в іменниках середнього роду II відміни, у позиції після голосних перед давнім закінченням *-ье* не подовжуються, наприклад: *волося* (але трапляється й *волоссям*), *париканя*, *смитя*, *камшымы*, наприклад: «Ще доси *волося* до горы встае, та мороз по шкури подырае» (с. 46).

14. В оповіданні послідовно замість афrikати [ч] у сполучнику (частці) *хоча* вживається афrikата [ц?]: «Першый раз Андрій у такому великому мисти, хочяж вин и зайшов у самый гиршый, жыдивській куток» (с. 35).

15. Передача проривного [г] буквосполученням кг: «Громада мовчки и розглядаючи прыснулась до *кганку*...» (с. 53).

II. На морфологічному рівні:

1. Приголосні д, т, з, с, ст, як відомо, вже в найдавніші часи переходили у відповідні шиплячі: д ® дз; т ® ч; з ® ж.

з 00 ж; с 00 п; ст 00 ш. Ці шиплячі рефлексі зберігаються в сучасній українській мові, зокрема в літературній і в багатьох говорах: *ходжу, прошу, ненавижду* тощо. В оповіданні М. Коцюбинського «Андрій Соловійко...» дієслівні форми І-ої особи однини теперішнього часу дієслів І дієвідміни подано без чергування [д], [т], [з], [с] з відповідними шиплячими як у більшості південно-східних говорів, а також деяких південно-західних: *скривдю*, наприклад: «— Ну, земляче, ставай у мене, колы хочеш. Платою не скривдю» (с. 46).

2. Форма орудного відмінка однини іменників ІІ відміни м'якої групи на -ом (-ём): *жалём, вогнём, зlodём*, наприклад: «Андрійко їи за косы, шарпае, а у самого очи так и блищать недобрым *вогнём*...» (с. 46).

3. Вживання закінчення -ів замість нульової флексії у формах родового відмінка множини іменників чоловічого роду ІІ відміни: *мицанив, цыганив*, наприклад: «...гурмы усякого люду: панив, *мицанив*, москалив, *цыганив*, мужыкив, жыдив...» (с. 34).

4. Послідовно в оповіданні М. Коцюбинський вживає закінчення -е у слові *люди*: «Други *люде* теж сказали на Андрія, що вин непуцящий» (с. 33).

5. Вживання прикметниково-прислівникового суфікса -ійш- та -іш- для вираження вищого та найвищого ступенів порівняння замість суфікса -іш-, наприклад: *добрицаю, сьльнище, частице, мицнійшою, понятивийшій*, наприклад: «...та ще така в мене собача натура, що як пьяный, то зараз *добрицаю*...» (с. 15); «...щоб *мицнійшою* здавалась» (с. 50).

6. Вживання дієприкметникового суфікса -ан- у віддієслівних прикметниках замість суфікса -ен-, наприклад: *завалые, выкладянных, одягяный, замучаным*, наприклад: «Гуркитня брычок по *выкладянных* каминямы вулицямы, высоки будынки, велики крамныцы...» (с. 34). «...все те я виддам бидным, замучаным сельским дитям и их темным батькам та мамам» (с. 47).

7. У південно-західних діалектах, для яких властиві аналітично-особові форми минулого часу, спостерігаються й відмінності у формах умовного способу, що значною мірою нагадують відмінності у формах минулого часу. Так, у них умовна частка *би* приєднує до себе особові енклітики в І-й та 2-й особах однини і множини. В оповіданні, зокрема, це *бис'* (2-а ос. однини): «Як бы ты не попал до нас, або до таких як мы, то може и *пропавбись*» (с. 46).

III. На лексичному рівні:

1. Вживання слів, які на сучасному етапі сприймаються як русизми: *мыр* (світ), *празынк* (свято), *вузелком* (вузликом), *потрибуют* (потребують), *прыятный* (приємний), *время* (час), *пысьмо* (лист).

2. Вживання автором чималої кількості стилістично зниженої, лайливої лексики: *бахур, сука, щеня суче, стерво, проклятый, собача натура, дурный, паршыво, дидько кривый, стерво собаче, сучый сын, подлый, погань крива, шыбенек, чортова ледаць, чорте кривый, гаспид*.

3. Лексичні риси подільського говору значною мірою зумовлені не лише специфікою внутрішнього розвитку говору, а й міждіалектними контактами у цій мовній зоні. Тому серед лексичних особливостей подільського говору відзначено чимало рис, які єднають цей говір з іншими сусідніми українськими говорами. Серед лексичних регіоналізмів автора можна відзначити такі: *маракувати* (нарікати), *станя* (стайня), *най* (нехай) тощо.

Отже, мова автора й мовлення персонажів оповідання «Андрій Соловійко або вченіє світ, а невченіє тьма» М. Коцюбинського відбиває ряд діалектних рис південно-західного наріччя. Як засвідчує фактичний матеріал, мова повісті унормована: з одного боку, у ній відображені індивідуальні творчі здобутки попередніх письменників, а з другого — поєднання особливостей подільського говору, який був рідним для М. Коцюбинського.

Список використаних джерел

1. Записки історико-філологічного відділу УАН. — 1927. — Кн. 15.
2. Масальський В. І. Мова і стиль творів М. Коцюбинського / В. І. Масальський. — К.: Радянська школа, 1965. — 126 с.
3. Федоренко Є. Пошуки Михайла Коцюбинського — стиліста / Євген Федоренко. — <http://www.ukrlit.vn.ua/article/1602.html>

Different lingual-syntax levels of Ukrainian dialects: phonetic, lexical, derivative, syntactical — were and are the object of many Ukrainian scientists' research. In the article, on the material of autograph, the lingual features and Podillian dialect features, which are found in the story «Andriy Soloveyko abo vchenie svit, a nevchenia t'ma» by M. Kots'ubyn's'yi are characterized. It is specified that either author's language or hero's language has a lot of words, specific for the Podill'a dialect.

Key words: M. Kots'ubyn's'yi, dialect unit, lingual feature, dialect feature, Podill'a dialect

УДК 811.161.2'38

Ладиняк Н.Б., Михайлова А.І.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ ХУДОЖНЬОГО ПРОЗОВОГО ТЕКСТУ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВОСТИЛІСТИЦІ

У статті схарактеризовано актуальні в сучасному мовознавстві погляди на синтаксис художньої прози і синтаксис письменника Н. Сологуб, С. Єрмоленко, Є. Іванчикової, Т. Сильман, Г. Солганика та інших дослідників.

Ключові слова: художній текст, експресивний синтаксис, естетична функція синтаксису, індивідуальний синтаксис.